

Joanna REKAS
Sveučilište Adama Mickiewicza u Poznaniu
Fredy 10, 61-710 Poznań
rekasus79@gmail.com

UDK 821.163.42.09 Jirsak, M.
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 5. svibnja 2014.
Prihvaćeno: 6. listopada 2014.

INTERPRETACIJSKI KLJUČ PARADIGME JIRSAKOVA STVARALAŠTVA

Pjesma se ne može tumačiti, ona se može osjetiti.
Kada tumačimo pjesmu, tumačimo riječi, a ne pjesmu.
(Sudeta 1995: 7)

Nitko ne više. // (...)
Nitko ne osjeća / eksploziju tišine. (Mirko Jirsak, *Strah*)

Sažetak

Osnovni je cilj ovog rada pokušaj pronalaženja i dekodiranja interpretacijskoga ključa književnog stvaralaštva Mirka Jirsaka (1909. – 1999.), hrvatskog pjesnika, pisca, publicista i prevoditelja. Potraga za stvaralačkim modelom podrazumijeva određivanje *čovjeka iza stihova*, tj. pjesnikove svijesti koja se izražava u njegovu stvaralaštvu. Raščlamba obuhvaća tiskane zbirke pjesama: *Pjesme*, *Lice za oknom*, *Sa ruba ravnice*, *Most* i *Sadra i pijesak*, kao i neobjavljene izbore lirike: *Kantilena Pjesme izvan zbirki (1927. – 1945.)*, *Boje i obluci* i *Kasni sati*. Crpeći iz kulturnog (prije svega filozofskog i književnog) kanona u skladu s potrebom otkrivanja ljudskog bivstva, Mirko Jirsak gradi lirski subjekt na Kierkegaardovu ontološkom statusu čovjeka, Sartreovoj ljudskoj usamljenosti, strahu Dostojevskog od unutarnje slobode i kršćanskoj relaciji ja – ti. Revalorizirajući ih sukladno svom svjetonazoru i talentu, paradigmu svoga stvaralaštva zasniva na 1. antropologiji osame, tj. koncepciji transcendentnog beskućništva (utemeljenoj na paradoksu čovjeka i slobode koja podrazumijeva da se ono što se zbiva može zapravo odvijati drukčije, kao što je i ono što se već dogodilo moglo izgledati sasvim suprotno) i 2. ljudskom individualizmu (nemogućnosti funkcioniranja u okvirima *mi* i pjesničkog evociranja društvenih psihičkih stanja).

Ključne riječi: Mirko Jirsak, interpretacija, paradigma, lirski subjekt, Søren Kierkegaard

Mogući utjecaji

Jirsakovo književno stvaralaštvo u kojemu se ogleda njegov jedinstveni mišaooni sustav rezultat je sudjelovanja čimbenika među kojima značajno mje-

sto zauzima kulturni (prije svega filozofski i književni) kanon.¹ Odnos prema njemu, ovisan o subjektivnom izboru i sustavu vrijednosti koji poštuje književnik,² neposredno utječe na proizvode njegova stvaralaštva bilo u obliku kontinuiranja bilo umjetničke revalorizacije ili čak negacije. Pokušaj otkrivanja modela otežavaju, kao prvo, svijest o trima mogućnostima njegove interpretacije, tj. rekonstrukcije (vjerno imitiranje, prisjećanje na izgubljeno i njegov povratak među žive), kreativnog nastavljanja (poštivanje kanona povezanog sa suvremenim kulturnim trendovima) i parafraze (često u umjetnički negativnom smislu uporabe uzora s ciljem izražavanja egocentriranih i/ili egocentričnih težnji), a kao drugo, analiza isključivo književnih djela Mirka Jirsaka koja životopisne podatke svodi na godine objavljivanja njegovih zbirki. Ovaj je rad dakle nastavak pokušaja istraživanja *čovjeka iza stihova* (Jirsak 2004. – 2009.) koji nastoji temeljiti analizu na umjetničkom tekstu.³ Raščlamba obuhvaća tiskane zbirke pjesama: *Pjesme, Lice za oknom, Sa ruba ravnice, Most i Sadra i pijesak*, kao i neobjavljene izbore lirike koje je priredio pjesnikov sin književnik Predrag Jirsak: *Kantilena, Pjesme izvan zbirki (1927. – 1945.), Boje i obluci i Kasni sati*.⁴ Na temelju osnovnih poda-

¹ Pod pojmom *kanon* podrazumijevam i 1. skupinu književnih, filozofskih i dr. „djela kojoj je (obično) akademska institucija pripisala središnju važnost za određenu kulturnu zajednicu” (Protrka 2008: 25), i 2. model (Kronick 2001: 42 citirano za Protrka 2008: 2). Vidi također (Biti 2000: 245–247, natuknica: *kanon*). Tijekom raščlambe pokušavam pokazati Jirsakov kulturni kanon, tj. autorov korpus tekstova kulture na kojima gradi svoj pjesnički opus i u čijoj vizuri možemo taj opus interpretirati. U daljnjem tekstu riječ *kanon* bit će zamjenjivana sinonimima (za potrebe ovoga rada) *model* i *uzor*.

² U skladu s teorijom da je nemoguća objektivna analiza kulturnog života, neovisna o specifičnim jednostranim stajalištima. Bez sustava vrijednosti ne postoji načelo izdvajanja materijala i smislaonog poznavanja fenomena realnosti. Razumijevanje u znanosti o kulturi povezano je sa „subjektivnim” principima, brigom o isključivo tim sastavnim dijelovima stvarnosti koji su povezani s procesima kojima pridajemo kulturno značenje (Weber 1985: 74).

³ Rad je inicirao tekst *Čovjek u potrazi za Bogom – Kršćanska paradigma u pjesmama Mirka Jirsaka*, napisan povodom 20. pjesničkih susreta „Drenovci 2009.” Drugi dio raščlambe predstavlja izlaganje *Bekstvo u tuđinu, Nekoliko reči o pesmama Mirka Jirsaka* napisano za konferenciju *Interdisciplinarnost i jedinstvo savremene nauke*, Sveučilište u Istočnom Sarajevu, 22. – 24. svibnja 2009. *Interpretacijski ključ Jirsakova stvaralaštva* treći je članak, a tako zamišljen rad zatvara *Przemilczenia w dziełach przemilczanego twórcy. Przypadek Mirka Jirsaka* (Rekas 2012). U pripremi je monografija o Mirku Jirsaku, radnoga naslova: *Nevolja i sloboda čovjeka – Studij filozofije Mirka Jirsaka*, koja će objediniti sva dosadašnja istraživanja.

⁴ Veliki dio građe čine rukopisi neobjavljenih radova Mirka Jirsaka, od kojih je njegov sin, Predrag Jirsak, priredio (između ostaloga) tri zbirke: *Čovjek iza stihova. Mirko Jirsak 1909. – 1999. – 2009.*; *Pjesme iz postume; Kantilena – Pjesme izvan zbirki*. Sve su one zapisane u word formatu, sa skraćenicom rtf. ili doc. iza naslova, a darovao mi ih je, kao mali dio opsežne rukopisne dokumentacije, Predrag Jirsak, kojemu dugujem zahvalnost za nesebičnost i susretljivost.

taka koji situiraju pisca u određenom književno-povijesnom i filozofsko-povijesnom kontekstu pokušat ću pokazati mogući utjecaj izvornog kanona na oblikovanje Jirsakove misli i njezinih književnih odraza,⁵ kao i uzroke i posljedice taloženja raznih kulturnih uzora (svjetskih, europskih, ali i njihove iznimne⁶ hrvatske realizacije) i pjesničkog sustava vrijednosti.⁷

Kada 1926. Mirko Jirsak objavljuje svoje prve pjesme (*Malo đaće*, *Proljetni cvijet* i *Moja elegija*) (usp. Jirsak *Kronologija*), na hrvatskoj književnoj sceni iščezava uporaba ekspresionističke i novosimbolističke stilske paradigme i sve popularniji postaje pjesnički egzistencijalizam.⁸ Pustolovinu s pjesništvom počinje dakle u trenutku kada je topos nadčovjeka koji može, zna i treba temeljiti život na nebu bez Boga – transcendentnog pojma koji želi propisivati vječne zakone – već na izmaku i ustupa mjesto krizi duševne stabilizacije, relativnosti znanja i osjećaju da znanost i spoznaja nisu beskonačni procesi, već da im se bliži kraj. Novi trendovi u svjetskoj filozofiji nisu ipak proturječili starima, nego su na njihovim temeljima gradili nove prijedloge analize starih pojmova. Ako je ranije kaos bio prevladan kozmičkim redom, od 30-ih godina 20. stoljeća red je probao biti zaveden u samom shvaćanju osnova znanja. Period u kojem Jirsak objavljuje zbirke *Pjesme* (1929) i *Lice za oknom* (1933) i piše niz pjesama koje ostaju izvan zbirki (Jirsak 2009b), obilježen je prakticismom u okviru kojega na pjesničku svijest utječu dva temeljna načela: 1. djelovanje, bolje od čistog razmišljanja, omogućava razlikovanje istine od zablude; 2. znanje ima praktičan cilj, tj. treba svjesno služiti dobroj svrsi (Tatarkiewicz 1995: 333).⁹ Tako se, pored neopozitivizma, na temeljima „stare” filozofije Sorena Kierkegarda rađa kršćanski pravac egzistencijalizma.

Ako u obzir uzmemo tematsku razinu Jirsakova stvaralaštva, onda izvore „filozofije” njegove književne paradigme možemo tražiti u ekspresionističkom i novosimboličkom motivskom sloju. Naime, stvaralaštvo je Mirka Jirsaka čini se, kao prvo, obilježeno čitanom građom i duševnim stanjem hrvatskih ekspresionista koji, slijedeći Nietzschea, ne proglašavaju neporecivu Božju smrt, nego u stihovima vode rasprave sa Svevišnjim. I kad najveći hrvatski ekspresionistički pjesnik Antun Branko Šimić piše da *Nebo je već*

⁵ Građenih dakle „na onome što je već identificirano“ (Protrka 2008: 28).

⁶ Rabeći pojam *jedinstven* ne mislim na *zajednički* i *ujedinjen*, nego *specifičan*, *izniman*, *izuzetan*.

⁷ O sustavu vrijednosti Mirka Jirsaka pisala sam u radovima (Rekas 2012, 2014a i 2014b).

⁸ Cvjetko Milanja omeđuje hrvatsko ekspresionističko pjesništvo godinama 1914. i 1928. U analitičkom dijelu kasnog ekspresionizma zapaža svojevrsan prijelaz od ekspresionističke stilske paradigme k početku egzistencijalističke poetike (Milanja 2000: 213). Ističe također mladolirikički novosimbolizam kao vremenski paralelnu (s ekspresionizmom) pojavu (Milanja 2007).

⁹ Ako drukčije nije naznačeno, prijevodi s poljskoga rad su autorice članka.

dugo praznina / bez Boga i serafina (Šimić 1996: *Prazno nebo*, 83), to ne znači da je zauvijek izgubio vjeru. *Priznavši da ne vjeruje (...), Šimić nije odustao od traganja za Bogom i smislom postojanja* (Pieniżek 2000: 115). Dovodjenje u pitanje kršćanskog svjetonazora nije presudno za njegovo odbacivanje, nego za potrebu neprekidnog traženja odgovora na bivstvena pitanja. *Šimić nije posumnjao jednom i definitivno. Rascjep nastao u trenutku sumnje ne da se lako ispuniti. Pjesnik je neprestano prużao svjedočanstva o toj rastrganosti. Čak je u najpesimističnijim stihovima stalno tražio konačni smisao u Bogu.* (Pieniżek 2000: 112) Sumnja u transcendentnu osobu koja ne označava njezinu negaciju prebacila je most prema katoličkom i sutonskom ekspresionizmu koji će otići od *egocentrična isticanja lirskoga subjekta i njegove patosne veličine* (Milanja 2000: 228). Tišina umjesto krika i mirenje sa sudbinom unatoč pobuni obilježavaju poetičke paradigme stvaralaštva Đure Sudete i Nikole Šopa. Upisivanje u zavičajni, ruralni krajolik, negativna slika grada i osjećaj usamljenosti povezan s jedne strane s istaknutom pozicijom pjesničkog stvaranja, a s druge s transcendentnim beskućništvom (Milanja 2000: 219) konotira liriku Dobriše Cesarića, dok Jirsakovi pejsaži (npr. Jirsak 1929: *Suton*, 8, *Pred kišu*, 10, *Pejsaž*, 11 i drugi) mogu biti odraz novosimboličkog utjecaja.

Na takvom tlu hrvatske realizacije Nietzscheova svijeta bez Boga (odabrane, izrazito ograničene u izboru i prikazu autorice ovog teksta!),¹⁰ koncepcije *novoga čovjeka* i aktivističke pozicije pojedinca, predstavnika društva koji se u pjesničkoj komunikaciji sluţi krikom, dolazi u Jirsakovoj umjetničkoj paradigmi do susreta s „uskrsnutim” Sørenom Kierkegaardom čijom su filozofskom cestom krenuli, iako su se dosta brzo njihovi putovi razišli, Martin Heidegger i Jean Paul Sartre. Ali buđenje misaonog sustava danskog filozofa, teologa i književnika prouzrokovalo je također vraćanje u život potrebe reda koji je posljedica djelovanja, stjecanja znanja. Tim je redom, isto tako, bio obuhvaćen proces mišljenja, odražavajući se u radu koji se ne afirmira uzvišenim, patetičnim i glasnim riječima, nego svakodnevnom službom. Riječ je dakle o marksizmu, popularnom od 30-ih godina 20. stoljeća kod sveučilišne ljevice Zapadne Europe. Źelim ipak naglasiti da se na osnovi analiziranih tekstova, Jirsak ne može promatrati kao pristalica jedne filozofije i nijednog književnog uzora, nego kao svjesni mislilac koji na temelju raznih kanona počinje stvarati svoju umjetničku paradigmu koja, pored neporecive evolucije pjesnikove misli u vremenu, sve do njegove zadnje pjesme, posjeduje istaknute odlike jedinstvenosti.

Lirski subjekt Jirsakova pjesništva jednim dijelom čini se proizvodom Kierkegaardove raščlambe ontološkog statusa čovjeka. Potreba objašnjava-

¹⁰ Razdoblje čiji kraj obilježava istovremeno i početak Jirsakova književnikovanja, poznato kao *međuratno, modernizam poslije moderne i povijesna avangarda*, kako ističe Cvjetko Milanja, ipak je *složenije nego se to na prvi pogled daje zaključiti* (Milanja 2007: 59).

nja vjerodostojnosti ljudskoga postojanja, utemeljena na analizi njegove relacije s osnovnim načelom – Bogom – zasnovana na uvjerenju da je čovjek neshvatljiv spoj konačnosti i beskonačnosti, materije i duha, ovozemaljskog i transcencencije, upisana je u fundamentalna načela kršćanske paradigme Slatinčanina. Postupak dolaska do dna ljudske egzistencije, do srži, do onoga što pojedinca čini čovjekom, koji je prema Dancu moguć u neponovljivom i trenutačnom egzistencijalnom iskustvu slobode ljudske volje, svijesti čovjekove ograničenosti, straha, smrti, dostupnom isključivo u samoći i tišini (*Słownik filozofów*: 134), kod Jirsaka određuje strategiju lirskog subjekta koji bira osamu i šutnju: *Ptica glasa istinska / ne pjeva u zboru* (Jirsak 2009: *Usamljeni pjevač*, 5).

Kierkegaardova samoća i odsutnost govora, povezane s pjesničkom negativnom slikom bučnog i kaotičnog grada, suprotstavljenom čežnji za idilom bezbrižnosti smještenom u rodni kraj (*O, ja hoću i tražim smirenja. / Ja hoću tihoga mira. / Idile. / Polja i sela* (Jirsak 1929: *Na rastanku*, 31)), daje lirskom subjektu samo trenutke prividne sreće. Šutnja ga smiruje, ali osama muči, a izlaz iz nje traži u skladu s kršćanskim načelom da čovjek postaje *ja* u kontaktu s *ti* (Paprocki 1997: 15). Na taj se način ipak rađa u Jirsakovu misaonom sustavu antropologija osame jer taj je kontakt *susret bespredmetni* (Jirsak 1981: *Susret*, 44), čovjek ostaje *sâm vezan / za bol svijeta* (Jirsak 1981: *Biti sam*, 35) i nema kome *kazivati / bol svoj sunovratan* (Jirsak 1981: *III*, 55). Zbog nemogućnosti kontakta s drugim čovjekom, zbog podizanja zida (Jirsak 1981: *Zid*, 16), pokušava se pomiriti sa samoćom (Jirsak 2009: *Taj zid*, 13) koja mu donosi sve veću patnju i kolebanje u vjeri (Jirsak 2009: *Zbunjenost*, 6). Na Sartreov način postaje svjestan užasne realnosti svoga postojanja; činjenice da su ustvari svi ljudi usamljeni, samo što nije svatko toga svjestan (Sartre 2005: 140). Želim ipak naglasiti da Jirsak, prihvaćajući filozofsku ideju slobode koju realizira u granicama slobode ljudske volje dane od Boga, nikada ne prihvaća da svaka odluka utječe na stanje svijeta i da je svatko odgovoran za sve ljude. Zbog toga Štef Bezak ne dobiva traženi odgovor – drugi čovjek ne želi preuzeti odgovornost za njegove odluke i udaljiti *strašila sa staze njegove* (Jirsak 2009c: *Dilema Štefa Bezaka*, 165).

Filozofski i književni kanoni koji stoje u početku Jirsakova stvaralaštva i njihov pjesnički kreativni nastavak koji ne podrazumijeva imitiranje nego umjetničku modifikaciju ili čak promjenu, podređeni su u procesu konstruiranja stvaralačke paradigme Slatinčanina njegovoj težnji da stekne pravu slobodu, tj. prevlada zarobljeničtvo vanjštine. Kao što su junaci legende o Velikom inkvizitoru (*Braća Karamazovi*) Fjodora Dostojevskog upregnuti u dijalektiku slobode i nevolje (Bierdiajew 2003: 193), tako i Jirsakov lirski subjekt na početku, u prvom redu u zbirkama *Pjesme*, *Lice za oknom* i *Sa ruba ravnice*, podsvjesno „bježi” od prave, unutarnje slobode jer je se plaši. Prije nego što je u pjesmama sadržanima u *Sadri i pijesku* uspio shvatiti i početi egzistirati u apsolutnoj slobodi čovjeka kojega u duhovnom životu ne

ograničava vanjski svijet (na mentalnom planu), morao je proći put otkrivanja i prevladavanja ljudskog paradoksa koji se ogleda u tome što se čovjek osjeća usamljen i svim snagama želi to duševno stanje promijeniti. Izabравši pokušaj kontakta s drugim čovjekom koji nije isto, nego paralelno bivstvo (Bierdijew 2003: 193), izlaže se opasnosti razočaranja i, kao posljedici, još većoj usamljenosti. U tako skiciranom procesu konstituiranja filozofije Jirsakove paradigme, lirski subjekt u sukobu slobode s ljubavlju, umjetničkom nadarenošću i društvenim zahtjevima, dakle u procesu otkrivanja unutarnje slobode, prolazi kroz dva glavna, istovremena stadija koja otežavaju mogućnost uspjeha. Osjećaji beskućništva, čežnje za krajolikom djetinjstva, jednakosti s prirodom rodnoga kraja, kojoj se poslije odlaska u grad ne može više vratiti, omamljuju ga, uvode u samoću i stvaraju opasnost od egocentrizma, patosa u ispovjednoj lirici, individualnosti koja teži izolaciji i ne traži kontakt s drugima.

Transcendentalno beskućništvo

Pjesnički osjećaj i slika transcendentalnog beskućništva temelje se na paradoksu čovjeka i same slobode koja podrazumijeva da se ono što se zbiva može, zapravo, odvijati drukčije, kao što je i ono što se već dogodilo moglo izgledati sasvim suprotno (Tischner 2002: 46). S druge pak strane, prema Martinu Haideggeru, čovjek nije u svojim izborima sasvim slobodan: ograničavaju ga raniji izbori, njihove posljedice i situacija u kojoj se trenutačno nalazi (*Słownik filozofów*: 108). Čovjeku oduzeta mogućnost biranja rodnoga mjesta u pjesničkoj antropologiji osame utječe na daljnje životne izbore iako pjesnik ne rješava ni njegovu prigodnost ni opravdanost. *Na rubu ove ravni-ce možda sam po nuždi, / a možda i kakvom greškom; / al' nisam vas izdao, drumovi dragi, nikad - / i bol sam svoj gutao sa smiješkom.* (Jirsak 1953: *U Slavoniji*, 7) Zvona koja oglašavaju skori početak mise i pozivaju ljude na sastanak sa *sacrum*, svetošću, transcendencijom, tajnom, onim što je nepoznato (*Daleko tamo u selu, / večernja zvona zvone; Ognjeni vitez dana / U zapad krvav tone.* (Jirsak 1929: *Suton*, 8)) dovode do odluke o promjeni mjesta stanovanja, selidbi, traženju sreće izvan rodnoga krajolika (npr. Jirsak 1933: *Odlazak*, 14). Tako se pojavljuju prve slike čovjeka zarobljenoga prirodom koja u *Pjesmama* čezne, plače za lirskim subjektom i pokušava usporiti njegov odlazak. Čestim postupkom personifikacije određeni elementi prirode, prije svega biljni i životinjski svijet, oblaci, vjetar i kiša, obraćaju mu se s molbom da ostane: *Ostani ovdje Anđele / Čarobno šapuće lug; / Gorko će za tobom plakati / Leptirić mali, naš drug. // (...) Ostani ovdje, ne idi, / Moli te cijeli lug / I gorko za tobom plače, / Leptirić mali, naš drug.* (Jirsak 1929: *Ostani ovdje*, 14); *Sjećam se živo / pred polazak moj / kod nas je bilo tužno - / kroz osam je dana / padala kiša, / i snijeg, / i vrijeme je bilo / neobično ružno.* (Jirsak 1933: *Odlazak*, 14) Ključnu poziciju u oblikovanju

takve slike svijeta zauzima pjesma *Pred kišu* (Jirsak 1933: 10), u kojoj slika nadolazećeg nevremena zapravo predstavlja predočavanje odlaska. Oglada se to u prvom redu u pridavanju vinogradu tipično ljudskih osjećaja koji izražavaju neizvjesnost i strah: *Vinograd teško diše / I nešto sluti, sluti...* Na taj ga način priroda zarobljuje, lirsko se „ja” počinje osjećati kao njezin integralni dio i dok ona za njim vene, ono se ne može osloboditi iz njezina zagrljaja. Ispunjuju ga sjećanja na rodno mjesto povezana s mirisima, oblicima, cestama i on polako gubi mogućnost pronalaženja sreće izvan njezina domašaja. Priroda ga zarobljuje, omamljuje, uzima u svoju vladavinu. Potresna slika u *Pjesmi moje ispovijesti (I kad pođeš druže, sa štapom u ruci, / zavijenom stazom slavonske ravnice, / pričaće ti trave, / hrast, šuma i ptice / da su svi u meni / i ja sam u svemu.* (Jirsak 1933: 5)) predstavlja ipak duševno stanje koje će evoluirati zahvaljujući sukobu osobina prirode kojima se čovjek ne može karakterizirati. I kada se na početku, u citiranome djelu, predaje *vjetrovima čeznuća* i opisuje sebe kao *oblak na visini*, tri desetljeća kasnije podiže, iako neizrečen, neverbaliziran doslovno, zid koji počiva na svijesti da samo *vjetru put je slobodan* (Jirsak 1962: *Na ulici*, 48).

U kršćanskoj paradigmi Mirka Jirsaka čovjek je kao jedini na svijetu sličan Bogu, stvoren na Božju sliku. Samo je on, u cijelom kozmosu, mjesto gdje se susreću materija i duh. Zato je u njemu „prisutna” priroda, ali on nije istovjetan s njom; čovjek je mikrokozmos i zbog toga nikada ne može biti dio prirode (Bierdiajew 2003: 193). Međutim, osoba koja kozmos shvaća kao harmoniju, jedinstvo i red, ima sklonost sebe podrediti prirodi. Kada je čovjek nakon prvoga grijeha otpao od Boga, onda se svijet dan ljudima u vladanje odvojio od njih. I kao što osoba ne može tražiti, otkrivati u sebi Božju sliku samo posredstvom razmišljanja o Svevišnjemu i pisanja o Njemu zanosnih pjesama, isto tako ne može vratiti sebi kozmos, dobiti ga na trag. Shvaćanje opisane ovisnosti, spoznaja da je relacija čovjek-priroda (kozmos) građena na iluziji svijesti, predstavlja početak stjecanja prave, unutarnje slobode. Kod Jirsakova lirskog subjekta proces zadobivanja toga „znanja” obuhvaća trenutačnu sreću koju daje poistovjećivanje s prirodom (*Osamljeno drvo obaraju vjetri sa strana / svih, / al, ja sam miran i nad ravnicom tih; / u zemlju su čvrsto urasli korijeni moji, / pa sam nad ovom ravnicom ponosan vis / što stoji.* (Jirsak 1953: *Jablan*, 22)) i odlazak u grad, bijeg u civilizaciju koju je čovjek stvorio *boreći se sa determinizmom prirode*, ali čiji je *dah daviteljski a norme ne daju slobodu* (Bierdiajew 2003: 74). U gradu podsvjesno traži oslobođenje od *ograničavajuće ovisnosti o prirodi* (Toporow 2000: 35), ali u tom ljudskom proizvodu ne nalazi rješenje zagonetke svoga postojanja. Iako Jirsak brzo odlazi od opisne lirike koja treba, što je naglašavano najčešće u zadnjem stihu, deskripcijom prirode odslikati duševno stanje lirskog subjekta (npr. *Oblaci nebom plove, / Jedan drugoga lovi, / I sve je tako mirno / K'o bolni snovi moji.* (Jirsak 1929: *Noć*, 9)), on dugo ne može prevladati zarobljeničtvo prirode. U tom čarobnom krugu dolazi čak i do paradoksa junaka Sartreova romana: *Želim izaći, poći bilo kuda,*

negdje gdje bih stvarno bio na svom mjestu. (...) Ali nigdje nema takvog mjesta. (Sartre 2005: 141)

Vlastitim izborom upisan u druge životne prilike, preseljen u grad, čezne i u tom osjećaju dolazi do opasnosti derealizacije stvarnosti. Čovjek koji treba živjeti rabeći materiju i duh počinje boraviti u snovima, vraćati se uspomenama, ima želju da se ne opire iluziji. Mašta o povratku djetinjstvu, vremenu kad je netko drugi – otac – preuzimao odgovornost za njegove odluke. Spas mu donose sumnje, postaje svjestan da je *vraćanje u san* (Jirsak 1981: *Kraj iluzija*, 49) droga koja ga čini ovisnim o životu bez razmišljanja. Postati dio prirode znači predati se vlasti determinizma, mirno preživjeti ovozemaljski život, prateći prirodni tijek poslova i hijerarhije. *Spajanje sa životom kozmosa ne oslobađa čovjeka, već prouzrokuje njegovo otapanje i iščeznuće.* (Bierdiajew 2003: 76) Izbavljenje iz zarobljeničtva prirode i kao posljedica toga iz transcendentnog beskućništva izrazito je prisutno već u zbirci *Most*, dok potpuno postaje u pjesmama tiskanima u *Sadri i pijesku*, gdje elementi prirode ne određuju čovjeka niti je on njima podređen, nego preko njih nalazi puninu unutarnje slobode. *Crni grozd na stolu // Crne moje misli / zgrušane / u grozd crni.* (Jirsak 1981: *Crni grozd*, 46); *Stara moja petrolejska lampa / stakleni cilindar / (bez sjenila) / na ormaru. / Davno mrtva stvar. // Mi smo se kraj nje / rađali, / živjeli, / s njom u svoj ulazili mrak.* (Jirsak 1981: *Moja stara petrolejska lampa*, 72)

U obzoru individualista

Izlazak iz zarobljeničtva prirode odvija se s analognim procesom na razini lirski subjekt – društvo. Autotematizam, prisutan u Jirsakovim pjesmama, počinje od slike poistovjećivanja sa stanovnicima rodnoga kraja i odbacivanja uzvišene, patetične i egocentrične slike pjesnika: *Ovom zemljom lutaju pjesnici / vitezovi bola. // (...) oni su začarani kraljevi bola / i imaju na glavama krune – / njihov je život razbita lira / što ima na vjetru strune. // A ja sa banka seljačke kuće / gledam kako prolaze rijeke ubogara, / kako se isprepliću snovi / sa srcem što vječno vara, / kako je tvrda korica kruha, / i kako je bolan svijet. // Zato lomim krila za let / i idem s njima / ovom umornom zemljom.* (Jirsak 2009b: *Pjesnici*, 24) Rob društva u prvim zbirkama ne prihvaća dakle stvaralaštvo nepovezano sa životom „običnih” ljudi, na ekspresionistički način želi postati predstavnik čovječanstva (svedenog na stanovnika njegova rodnoga kraja) i u svojoj duši vršiti sintezu njihovih osjećaja.¹¹ Ipak, pjesnik od početka, po uzoru na sutonaše, ne ističe patosnu veličinu lirskog subjekta, što mu omogućava postizanje shvaćanja umjetničkog čina kao oslobođenja iz zarobljeničtva, tj. prelaska od ropstva do slobode, od raskomadnosti do integracije, od bezličnosti do ličnosti i od pasivnosti do

¹¹ Usp. Polanowski (1976: 30).

stvaralaštva – duhovnosti. Na takvom tlu ekspresionistička *antropo/subjektivno-centriranost kao strategija lirskog subjekta* (Milanja 1995: 107; Pieniążek 2000: 112) u Jirsakovu pjesništvu nije jednom zauvijek utvrđena, nego evoluirala od razdvajanja na suosjećanje s društvom rodnooga kraja i autocentrizma u zbiricama *Pjesme* i *Lice za oknom* i, djelomično, *Sa ruba ravnice*, k jasno izraženom autocentrizmu u lirskoj ispovijedi *Mosta* te *Sadre i pijeska*. Prevladavanje navedene dihotomije posljedica je procesa „izlaska” iz čovječanstva i poimanje sebe kao osobe. Opisivana već relacija *ja/osoba* s *ti/osoba* predstavlja drugu ontološku razinu nego *ja* u *mi*. Društvo posjeduje egzistencijalno značenje, ali nije ni osoba ni egzistencijalno središte koje se nalazi isključivo u pojedincu i njegovim odnosima s *ti* i *mi* (Bierdiajew 2003: 76). Zbog toga u Jirsakovoj lirici sve do 60-ih godina traje unutarnji proces osobađanja od zarobljenitva društva, koji je vrlo jasno izražen u autotematskim pjesmama gdje subjekt ispovijedi određuje sebe na nesiguran, negativno (u smislu *tužno*) konotiran način poistovjećivanja sa šutnjom, jekom i samo nekoliko puta krikom (npr. Jirsak 1962: *Nad bezdnom*, 18).

Nemogućnost funkcioniranja u okvirima *mi*, koja blokira i pjesničko evociranje društvenih psihičkih stanja, ne može biti prevladana ni u kontaktu (bez integracije) s *mi* ni s *ti*. Ostaju isključivo samoća: *Svatko je u sebi / čovjek sâm* (Jirsak 1962: *U času buđenja*, 6), strah i užasavajući osjećaj zatvorenosti u bezvučnom prostoru. *Bojim se. / Strah me / strašne vedrine. // Nitko ne viče.* (Jirsak 1962: *Strah*, 42) Zahvaljujući samoći i strahu, Jirsakova ispovjedna lirika ipak nije zaražena autotematskim isticanjem prividne individualnosti, nema u njoj egocentrizma. Lirski subjekt, iako pati zbog osamljenosti, aktivan je sudionik samoće stvaralačkog pojedinca koji doživljava sukob unutarnjeg univerzalizma s objektiviziranim univerzalizmom (Bierdiajew 2003: 101). Iako su ranije u osami dominirale praznina i nemoć, uspio je izaći iz začaranoga kruga društva i ne pasti u ropstvo samoga sebe i svoga ega. Zatvaranje u samoći dovelo ga je do svijesti da je on sâm zapravo pristao biti rob prividno prevladavajuće sile, straha od smrti, boli zbog samoće, prolaznosti vremena: *Trenuci su / strašni kad se broje. / I okrutni. // Zato ne žalim na tebe, / nego na sat / bez brojčanika.* (Jirsak 1981: *Jesi li kadgod...*, 28) Zato je u svojoj posljednjoj zbirici pjesama već oslobođen zarobljenitva prirode (*Za stolom ravnice / pijem svoj mali rum. // Svakom je potrebna / neka žestoka kap. // (...) Moja ravnica / moja žestoka kap.* (Jirsak 1981: *Za stolom ravnice*, 25); *Tugo moja / zvijeri ubijena* (Jirsak 1981: *Ravnica*, 35); *Sve je bilo dobro. // Djetinjstvo, / mladost, / zrela dob. // I sjekira / u truli panj / zasječena* (Jirsak 1981: *Sve je bilo dobro*, 75)) i društva (ljudi, čovjeka i samoga sebe; *Bila je to greška, / to naše vezivanje. / I bila je žalost, / to naše razvrgnuće. // Ili tek sudbina?* (Jirsak 1981: *Dilema*, 31)) te svjestan „svakodnevnne službe” koju je vršio da otkrije što znači biti čovjek (*Okrenuši posljedni list / osjetih / bole me ruke. // Ne od rada. / Ne od godina. // Od sumnje.* (Jirsak 1981: *Sumnja*, 74)). Zato, s vrhunski konstruiranom ironijom, može reći: *Izložio sam se / u izlog svijeta. // Jedna*

iskrenost, / jedna vjera, / jedna nada. // Ulje portreta. (Jirsak 1981: *Ulje portreta*, 96) U toj pjesmi nema više straha koji je ljudska nevolja, ali nema ni *pomirenja sa životom*, jer ono je povezano sa sviješću da iza sebe ostavlja neku drugu realnost, mogućnost drukčijeg izbora i postavljanje pitanja bi li možda bilo bolje. Ovdje je lirski subjekt smješten iznad svakog zarobljeništa i na taj način stvaranje nije u Jirsakovu misaonom sustavu *krik za životom*,¹² nego oslobađanje iz ropstva. Iako su plodovi umjetničkog čina materijalni, grubo, stvaralački je proces izvan vremena i čovjeka čini osobom.

Tražeci interpretacijski ključ paradigme Jirsakova stvaralaštva, primjećujemo prije svega poštivanje izvornih kanona¹³ iz kojih književnik crpi u skladu s potrebom otkrivanja ljudskoga bivstva. Revalorizirajući ih sukladno svom svjetonazoru i talentu, dodaje borbu za slobodu koju poduzima već u prvim pjesmama, tj. prevladavanje zarobljeništa vanjštine koja izaziva potrebu suosjećanja s društvom i straha koji je posljedica svih vladavina. Svatko mora tu borbu poduzeti sâm jer će i sam odgovarati za svoje izbore. *Izdržite – rekao je, ni trenutka ne smijete popustiti. Izmučit će vas, ali ćete je imati. – Neću izdržati – rekao sam. – Morate! uzrujao se. – To je borba za život!* (Jirsak 2009c: *Dilema Štefa Bezaka*, 157) Odlazeći od patosnog *ja* u ime *mi*, dotiče bit ljudskog postojanja, onoga što obilježava svakoga, onoga čime su svi ljudi povezani. Gradi filozofiju osobe. Zna prevladati zarobljeništo, kušnju pitanja: *Svi varaju, Vladimire. Zar cijeli ovaj naš život nije jedna prevara?* (Jirsak 1974: 8)

Izvori

- Jirsak, Mirko. 1929. *Pjesme*. Virovitica.
Jirsak, Mirko. 1933. *Lice za okno*. Zagreb.
Jirsak, Mirko. 1953. *Sa ruba ravnice*. Osijek.
Jirsak, Mirko. 1962. *Most*. Mala biblioteka poezije, 47. Zagreb.
Jirsak, Mirko. 1974. *Kerneval cvrčaka*. Osijek: Revija.
Jirsak, Mirko. 1981. *Sadra i pijesak*. Predrag i Nada Jirsak, prir. Zagreb: Lykos.
Jirsak, Mirko. 2004. – 2009. *Čovjek iza stihova. Mirko Jirsak, 1909. – 1999. – 2009*. Predrag Jirsak, prir. (rkp.)
Jirsak, Mirko. 2009a. *Pjesme iz postume*. Predrag Jirsak, prir. (rkp.)

¹² *Pomirenje sa životom* i *krik za životom* odnose se na Prpićev „uvod” u *Mrtvi grad* citiran iz djela Cvjetka Milanje: *Regionalizam je afirmacija. On je sinteza i tradicija. I ako je stvaranje krik za životom, za oblikovanjem, onda je i zadnji bolni osjećaj lepote – otkrivenja. (...) tko će znati, kako je nastala misao Mrtvog Grada? Tek mu je autor vidio jasne obrise u jednom krvavom sutonu, osjećajući pomirenje sa životom.* (Milanja 2000: 210)

¹³ Važnih za njegovu kulturnu zajednicu, vidi bilješku br. 1.

- Jirsak, Mirko. 2009b. *Kantilena. Pjesme izvan zbirki (1927. – 1945.)*. Predrag Jirsak, prir. (rkp.)
- Jirsak, Mirko. 2009c. *Ucjena*. Predrag Jirsak, prir. Drenovci: Općinska narodna knjižnica Drenovci.

Literatura

- Bierdajew, Mikołaj. 2003. *Niewola i wolność człowieka. Zarys filozofii personalistycznej*, Henryk Paprocki, przeł. Kęty: Wydawnictwo.
- Biti, Vladimir. 2000. *Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Jirsak, Predrag, *Mirko Jirsak. Kronologija života i rada*. (rkp.)
- Milanija, Cvjetko. 2000. *Pjesništvo hrvatskog ekspresionizma*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Milanija, Cvjetko. 2007. *Hrvatski novosimbolizam. Književna republika*, br. 07-08-09.
- Paprocki, Henryk ks. 1997. *Lew i mysz czyli tajemnica człowieka. Esej o bohaterach Dostojewskiego*. Białystok: Orthdruk.
- Pieniżek, Krystyna. 2000. *Pjesničko stvaralaštvo Antuna Branka Šimića*. Jadranka Nemeth Jajić, prevela. Zagreb: Matica hrvatska.
- Polanowski, Edward. 1976. *O poezji polskich ekspresjonistów*, u: *Przegląd humanistyczny*, 2.
- Protrka, Marina. 2008. *Stvaranje književne nacije. Oblikovanje kanona u hrvatskoj književnoj periodici 19. stoljeća*. Zagreb: Filozofski fakultet.
- Rękas, Joanna. 2012. *Przemilczenia w dziełach przemilczanego twórcy. Przypadek Mirka Jirsaka*. U: *Tabu w oku szeroko otwartym*. N. Długosz, Z. Dimoski, red. Wydawnictwo, Poznań: Naukowe UAM, 219–226.
- Rękas, Joanna. 2014a. *Čovjek u potrazi za Bogom. Kršćanska paradigma u pjesmama Mirka Jirsaka*. *Communio* 40/120, 118–127.
- Rękas, Joanna. 2014b. *A man in search of God. Christian paradigm in the poems of Mirko Jirsak*. *Slavia Occidentalis* (u postupku objavljivanja).
- Sartre, Jean Paul. 2005. *Mdłości*. Jacek Trznadel, przeł. Wydawnictwo Zielona Sowa, Kraków.
- Słownik filozofów. Filozofia powszechna*. 1997. Bolesław Andrzejewski, red. Poznań: Dom Wydawniczy REBIS.
- Sudeta, Đuro. 1995. *Izabrana lirika*. Nikola Miličević, prir. Zagreb: Erasmus naklada.
- Šimić, Antun Branko. 1996. *Izabrane pjesme. Naša brda. Tehnika pjesme*. Mile Pešorda, prir. Zagreb: Erasmus naklada.
- Tatarkiewicz, Władysław. 1995. *Historia filozofii. Tom trzeci. Filozofia XIX wieku i współczesna*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Pytając o człowieka. Myśl filozoficzna Józefa Tischnera*. 2002. Władysław Zuziak, red. ks. Kraków: Wydawnictwo Znak.

Toporow, Władimir. 2000. *Miasto i mit*. Bogusław Żyłko, przeł. Gdańsk: Wydawnictwo słowo/obraz terytoria.
Weber, Max. 1985. *Problemy socjologii wiedzy*. Warszawa.

INTERPRETIVE KEY TO THE WORKS OF MIRKO JIRSAK

Summary

Joanna REKAS

Institute of Slavonic Philology UAM Poznań

Fredry 10, 61-701 Poznań

rekasus79@gmail.com

The primary objective of the study is to find and decode an interpretive key to the works of Mirko Jirsak (1909–1999), a Croatian poet, writer, journalist and translator. In the search of his model of creativity, I try to get a sense of the man behind the verse, i.e. the poetic consciousness, which is expressed in the works. The analysis includes published collections of poetry: *Poems (Pjesme)*, *The Figure in the window (Lice za oknom)*, *From the end of the plain (Sa ruba ravnice)*, *Bridge (Most)*, and *Sand and gypsum (Sadra i pijesak)*, poetry left in manuscript: *Cantilena. Poems outside a volume (1927–1945) (Kantilena. Pjesme izvan zbirki (1927.–1945.))*, *Colours and stones (Boje i obluci)* and *Late hours (Kasni sati)*. Using a cultural canon (mainly a philosophical and literary one) and in accordance with the need to explore the human existence, Mirko Jirsak builds a lyrical subject on the ontological status of human beings by Søren Kierkegaard, human loneliness by Jean Paul Sartre, fear of inner freedom by Fyodor Dostoyevsky and Christian relation of I and you. Re-evaluating them according to his own worldview and talent, his work paradigm is based on: 1. anthropology of loneliness, i.e. the concept of transcendental homelessness and 2. human individualism (the impossibility of functioning within the boundaries of *we* and evoking social mental states in a poetic way).

Keywords: Mirko Jirsak, interpretation, lyrical subject, paradigm, Søren Kierkegaard